

İRAN'IN ORTA ASYA STRATEJİSİ

Salman Nuriddin

İNSAMER

IHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Referans için: Nuriddin, Salman. "İran'ın Orta Asya Stratejisi". İNSAMER, 12.10.2020.

 Analiz

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra Orta Asya ülkeleriyle yakınlaşmak İran için son derece stratejik bir hamle olarak görülmüştür. Bu süreç hem Batı tarafından uygulanan ambargoları delmek hem de bölgede kurulan yeni devletlerle arasındaki tarihi ve kültürel bağları güçlendirmek için İran'a yeni fırsatlar sunmuştur. Sahip olduğu petrol ve doğal gazdan azami faydayı sağlamak amacıyla büyük bir uluslararası rekabet içindeki İran, bu alanda gelişmekte olan ülkelerden biridir. Bazı bölge ülkelerinin aksine uluslararası sulara ulaşma, bölgedeki ticaret yollarına ve Körfez sularına, oradan da diğer devletlerin kara sularına geçme imkânına sahip olması, İran'a jeopolitik yönden önemli bir avantaj sağlamaktadır. Nitekim bölgedeki birçok ülkeyle komşu olan İran, bu ülkeler için uluslararası sulara ulaşabilecekleri en kısa güzergâhtır. Ancak bölge ülkeleri, bir yandan İran'la ortaklıkları ve Batı'nın yaptırımları sebebiyle ekonomisi

çökmenin eşğinde olan Rusya ile kurdukları güçlü bağlantılar sebebiyle oluşabilecek riskleri bertaraf etmeye çalışmakta bir yandan da Çin'in egemenliğine yem olmamak için mümkün olduğunca farklı yatırımlar yapmaya gayret etmektedirler.

İran, ekonomisini Orta Asya bölgesi üzerinden geliştirebilmek amacıyla demir yolları kurmuş ve kendi toprakları aracılığıyla Körfez sularına, oradan da uluslararası sulara ulaşım imkânlarını kolaylaştırmıştır. Örneğin İran'la Türkmenistan ve Kazakistan'ı birbirine bağlayan, tarım ürünlerini ve diğer ticari malları bölgeden İran'ın Bender Abbas Limanı'na, oradan da Körfez ülkelerine, Hint Okyanusu ülkelerine ve gelişmekte olan Güneydoğu Asya ülkelerine taşıyan yeni bir demir yolu hattını hizmete açmıştır. Coğrafi konumu bakımından Orta Asya ülkelerinin söz konusu sulara açılan kapısı olan İran, aynı zamanda petrol ve doğal

İNSAMER
IHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

gazı kendi toprakları üzerinden daha ekonomik bir şekilde taşıyacak bir boru hattı kurmayı da planlamaktadır. İran ayrıca bölge ülkelerinde; hidroelektrik santrali yapımı, maden ocaklarının açılması/işletilmesi, tarım ıslahı ve tekstil gibi birçok sektörü de finanse etmiştir. Örneğin Tacikistan'da elektrik üretimi için inşa edilen Seng Tudeh 2 Barajı ile Anzab Tüneli için finansman sağlamıştır.

Batı'nın yaptırımlarının etkisini hafifletmek ve bölgedeki Amerikan siyaseti karşısında cephe oluşturmak amacıyla Orta Asya ülkeleri, Rusya ve Çin'in oluşturduğu Şangay İşbirliği Teşkilatı gibi bölgesel teşkilatlara katılma yönünde de çaba sarf eden İran, 2016 ve 2017 yıllarındaki üyelik başvuruları reddedildiği için teşkilata daimi üye olarak değil gözlemci olarak katılabılmıştır. Öte yandan teşkilata katılmak için 2015'te üyelik başvurusunda bulunan Hindistan ve Pakistan'ın üyelikleri 2017 yılında kabul edilmiştir. Bu noktada İran'ın teşkilata üyeliğinin reddedilmesinin temel sebebinin Tacikistan olduğunu belirtmek gerekmektedir. Tahran'ı ülkesindeki muhalif İslami Rönesans Partisi'ni desteklemekle ve dönemin Savunma Bakanı Abdulhalim Nazarzade ile İslami Rönesans Partisi eski üyesi aracılığıyla 2015'te düzenlenen askerî darbe teşebbüsüne destek olmakla suçlayan Duşanbe'nin bu iddiaları, Farsça konuşan iki ülke arasındaki ilişkilerin tamamıyla bozulmasına yol açmıştır. Şangay İşbirliği Teşkilatı'nın iki önemli üyesi Çin ve Rusya'nın da üyeler arasında anlaşmazlık çıkması ihtimali sebebiyle teşkilatın kapılarını İran'a açma konusundaki isteksizlikleri bu sonuçta etkili olmuştur.

İran, Orta Asya ülkelerinin her birine kendi menfaati açısından önem derecesine göre muamele ederken Tacikistan, her iki ülkenin ortak dili ve kültürü hasebiyle İran'a diğer ülkelere nazaran daha fazla önem vermektedir. Bu bağlamda Türkmenistan, komşu olmaları ve İran'ı kara yoluyla diğer bölge ülkelere bağlayan tek sınır ülke olması sebebiyle İran'ın iktisadi ortağı sayılmaktadır. Öte yandan bir diğer bölge ülkesi Özbekistan ise, Devlet Başkanı Şevket Mirziyoyev liderliğinde İran dâhil

bölgedeki bütün ülkelere açılmasına rağmen, ülkedeki Farsça konuşan Tacikistanlı büyük azınlık ve ülkenin simgesi durumundaki Buhara ve Semerkand şehirleri dolayısıyla İran'la açık ilişkiler geliştirme konusunda ulusal, dinî ve mezhebî bazı endişeler taşımaktadır.

Bölge ülkeleri arasındaki pozisyonunu güçlendirme ve bu ülkelerle iyi ilişkiler kurma çabasına rağmen İran, laiklik ilkelerini her zaman korumaya özen gösteren bu devletleri, "İslam Devrimi"ni ithal etme ve "siyasal İslam"ı bölgede yayma konusunda ikna edememiştir. Aynı şekilde İran'ın bölgedeki faaliyetlerinin Sovyetler Birliği'nin yıkılmasında oynadığı rol konusundaki geçmiş tecrübeler de bu ülkelerinde İran'a karşı bazı endişelere yol açmaktadır. Öyle ki kimi uzmanlar, İran'ın 1992 yılında Tacikistan'daki Rahman Nebiyof hükümetini devirmek için çalışan İslamcılara yardım ettiğini savunmaktadır. Ayrıca İran'ın Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra bölgedeki durumu doğru okuyamadığı ve Rusya'nın bölgede İslami kimlikli bir devletin kurulmasına izin vermeyeceğini anlayamadığı, bu sebeple de sıkıntılar yaşadığı belirtilmektedir. Bu da söz konusu hükümetlerin kendi ülkeleri için ekonomik ve coğrafi olarak sahip olduğu öneme rağmen İran ile açık bir şekilde ilişki kurmaktan çekinmelerinin temel sebeplerinden biri olarak görülmektedir.

Mezhebî Faktör

İran'ın bölgedeki ekonomik ve jeopolitik etkisi yanı sıra Şiiliğin yayılması ile ilgili girişimleri de bölge ülkelerinin endişelerinin artmasına yol açmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak muhafazakâr Sünni gruplarla Şii gruplar arasında -özellikle selefi düşüncelerin bölgede yayılması nedeniyle- birtakım çatışmalar söz konusudur. Fakat bu ülkelerle ilişkilerindeki kısa süreli tecrübelerine bakıldığında, İran'ın Orta Asya'da daha pragmatik bir siyaset izlediği, ortak kültürel-tarihî alanlarda fırsatlar kolladığı ve nüfuzunu yaygınlaştırdığı görülmektedir. Bu bağlamda İran, bölgedeki büyükelçilikleri gözetiminde Orta Asya ülkelerindeki çok sayıda yardım kuruluşunun

ve kültür merkezinin açılışını finanse etmiştir. İran üniversiteleri de Orta Asya'dan öğrencileri misafir etmektedir. Öte yandan Şiilikten etkilenen bazı küçük grupların Tahran'dan maddi yardım aldıklarına dair tartışmalar da devam etmektedir. Dolayısıyla İran'ın kültür ve hayır alanlarındaki bu girişimlerini Şiiliği yaymak ve bölgede nüfuz kazanmak amacıyla yaptığı yönünde ciddi iddialar bulunmaktadır. Ancak 2015 yılındaki darbe girişimi sonrasında başlayan tartışmalar sürecinde, bu merkezlerin birçoğunun faaliyetleri sınırlandırılmıştır.

Bununla birlikte İran, selefi radikalizmin Orta Asya ülkelerinde yayılması konusundaki endişeleri iyi değerlendirmektedir. Bu hareketi bölgede kendisine karşı yapılan paralel bir Arap nüfuzu operasyonu olarak gören İran, söz konusu anlayışın yayılmasını engellemek için bölge ülkeleriyle iş birliğini önceleyen, güven kazanma amaçlı bazı siyasi faaliyetlere yönelmiştir. Öte yandan İran'ın bu hamleleri konusunda dikkatli olunması gerektiğinin altına çizen bölge uzmanları, Tahran yönetiminin "selefi radikaller" olarak suçladığı birçok grubun aslında yerel Sünni cemaatler olduğuna dikkat çekmektedir.

Yakın zaman önce Afganistan'da Taliban ile Afganistan hükümeti ve ABD arasında

varılan anlaşmaların da bölgedeki İran nüfuzu açısından ciddi sonuçları olması muhtemel görünmektedir. Zira Afganistan, Orta Asya'da nüfuz kazanmak konusunda İran'a çok fazla fırsat sunmaktadır. Afganistan'daki istikrarsızlık dolaylı yoldan İran'ın bu ülkedeki operasyonel kabiliyetini artıran bir rol oynamıştır. Günümüz itibarıyla istikrara biraz daha yaklaşmış görünen Afganistan'daki siyasi gelişmelerin İran açısından da önemli sonuçları olacağı tahmin edilmektedir.

İran'ın bütün bu hamleleri yanı sıra Rusya da bölgede Rus kültürüne karşı ılımlı veya radikal görüşlere sahip Sünni cemaatleri dengelemek için Şiiliği bir alternatif olarak görmektedir. Şii mezhebinin Rusya topraklarında, özellikle Kafkas bölgesinde faaliyet özgürlüğüne sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Moskova yönetiminin sadece Orta Asya'da değil, diğer Müslüman ülkelerde de benzer bir siyaset izlediği anlaşılmaktadır.

Özetle İran'ın yaşadığı problemler nedeniyle Orta Asya ile ilişkilerini azaltmak mı istediği; yoksa Lübnan ve Suriye'de yaptığı gibi dindarlık kartını kullanarak Orta Asya'da oluşturduğu zıt gündemlerle bölgedeki nüfuzunu güçlendirmeye mi çalıştığı, bir süre daha tartışılacak gibi görünmektedir.